

A felvilágosodás elfeledett polihisztora: Pietro Verri*

I. Témaexponálás és kutatásmódszertan

„Ritkán fordul elő a tudományban, hogy valamely tudományág korszakhatára egyetlen eseményhez lenne köthető, a modernkori büntetőjognál mégis ez történt: az új időbeli szakasz Cesare Beccaria: A büntettről és a büntetésről című művével vette kezdetét.”¹ – E gondolat nyitja egy magyar Egyetemes állam- és jogtörténet tankönyv modern büntetőjogról szóló fejezetét. Hasonló ellentmondás-mentesség tükröződik egy szintén hazai büntetőjog-tankönyv következő soraiból: „Kevés olyan büntetőjogi munkát ismerünk, amelynek hatása a törvényhozásra és a tudomány fejlődésére összehasonlítható lenne Beccaria könyvének hatásával.”²

A büntetőjogi klasszikus iskola kiemelkedő figurájának érdeme vitán felüli. Ugyanakkor több jog-, irodalom-, valamint kultúrtörténeti forrás is árnyaltabb képet fest a XVIII. század második felének szellemi forradalmáról, s annak zászlóvivőiről. A közjogi-politikai tarkaságáról híres Itáliában ez idő tájt működött Pompeo Neri, Pietro és Alessandro Verri – mégis, a Kárpát-medencében e nevek csupán néhány italianistának és történésznek csengenek ismerősen.

Ebből kifolyólag tűztem ki dolgozatom céljául az évszázados jogtörténeti hézagok eltüntetését, különös tekintettel a fent említett, méltán világhírű mű keletkezési körülményeire. Az első fejezetekben előbb az általános itáliai, majd kifejezetten a lombard közjogi, illetve jogtudományi viszonyokat mutatom be. A tanulmány gerinceként Pietro Verrinek, a milánói felvilágosodás hazánkban kevésbé ismert képviselőjének a jogfilozófiáját, valamint jogi témájú műveit elemzem. Zárásként azt vizsgálom, munkássága milyen hatást gyakorolt a kortársakra, illetve a későbbi nemzedékekre Cesare Beccariával összehasonlítva.

Munkám javarészt primer forrásanyagra támaszkodik, különösen igaz ez azokra a fejezetekre, amelyekben a kiválasztott műveket prezentálok. A másodlagos szakirodalomban az idegen nyelvű tanulmányok dominálnak, az

* E tanulmány alapjául szolgáló dolgozat a XXXIII. Országos Tudományos Diákköri Konferencián az Egyetemes Jogtörténeti Tagozatban 1. helyezést ért el, illetve a HVG ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. különdíjában részesült. Konzulens: Dr. Korsósné Dr. Delacasse Krisztina, adjunktus

¹ Pomogyi László: III. Rész. A modernkori büntetőjog. In: Kisteleki Károly – Lövétei László – Nagyné Szegvári Katalin – Pomogyi László – Rácz Lajos (szerk.): Egyetemes állam- és jogtörténet. Polgári kor. HVG ORAC Kiadó, Budapest 2002. 423. o.

² Földvári József: Magyar büntetőjog: Általános rész. Osiris Kiadó, Pécs 2004. 99. o.

olasz többség mellett angolul, portugálul, illetve németül. A magyar bibliográfia összetétele azt a szándékot tükrözi, hogy ne kizárólag kortárs szerzőkre hivatkozzak, illetve ne csupán *par excellence* jogtörténeti munkákat vegyek alapul. Következésképpen, dolgozatom kulcsszava az életfilozófiám is egyben: *interdiszciplinaritás*.

II. Itália és Lombardia a XVIII. században

1. Hatalmi és társadalmi viszonyok a XVIII. századi Itáliában

Míg Angliában a parlamentáris monarchiának, Franciaországban pedig az abszolutizmusnak már a XVII. század második felében sikerült egyedüli államberendezkedésként konszolidálnia, a közjogi viszonyokat illetően a XVIII. századi Itáliában harsány sokszínűség uralkodott. A véget nem érő összecsapások következtében az egyes területek többször is gazdát cseréltek, így viszonylagos harmónia csak a XVIII. század első felével köszöntött be, amelynek biztosításában a spanyol, valamint az osztrák örökösödési háborút lezáró nemzetközi egyezmények kiemelt fontossággal bírtak. Az 1748-as aacheni béke keretében az itáliai államok száma tizennyolcra tízre csökkent, amelyek nyelvük és hagyományaik mellett közjogi státuszukban is jelentősen különböztek egymástól, így autonóm hercegségek és köztársaságok, Franciaországhoz, valamint Ausztriához tartozó egységek alkották a térséget. A félsziget kiemelkedő színpontjait jelentette továbbá az Egyházi Állam, illetve a Szárd Királyság, mint a szuverén állam előképei – nem véletlen, hogy a későbbi egységmozgalmak egyik szárnya a Savoia-dinasztiában, a másik pedig a római katolikus egyház fejében látta a politikai egyesítés vezéralakjait.

Mindennek eredményeként az 1750-es évektől a század végéig a politikai viszonyok nyugvópontra jutása stabil háttérrel biztosított a társadalmi és gazdasági helyzet újragondolásához. Mivel a háborús évtizedek folyamatos akadályokat gördítettek a fejlődés elé, a levegőhöz jutó félsziget gyors és mindenre kiterjedő reformokkal kívánta felszámolni az évszázados lemaradást. Kiemelendő paradoxon, hogy a polgári átalakulásra lehetőségük leginkább azoknak a régióknak volt, amelyek idegen nagyhatalmakhoz tartoztak: a Habsburg-fennhatóság alatt álló Lombardiának és a Bourbon-kézen lévő Szicíliai Királyságnak; e területeken belül pedig kifejezetten Milánónak és Nápolynak. Az ellentétes irányokból, azaz egyrészt a korabeli társadalom krémjét alkotó nemesi réteg, valamint a központi kormányzás felől érkező szükségletek és célkitűzések találkozása mentén lettek ezek a városok az olasz felvilágosodás centrumai.

Az akkoriban százharmincezer lakost számláló Milánó például a leggazdagabb itáliai várossá lépett elő, ahol Mária Terézia intézkedései a

leginkább éreztették hatásukat.³ Különféle rendelkezések mutatták, milyen mélyen gyökeredzett az átalakuló nemesség és a monarchia közötti szövetség, ám a gyümölcsöző szimbiózisnak egy hátulütője hamar bebizonyosodott: a magas pozíciókba juttatott, javarészt nemesi származású értelmiségiek ugyan lehetőséget kaptak újító gondolataik gyakorlatba ültetéséhez, a mindenkori uralkodói preferenciáktól függetlenedni mégsem tudtak. Mivel folyamatosan szem előtt kellett tartaniuk, hol ütköznek a reformok a központi érdekekbe, sok elképzelés félkészben valósult meg, parlagon maradt vagy jóval később vált ismertté...⁴

2. A Settecento jogi kultúrája

A közjogi viszonyok gyakori módosulásai jelentősen befolyásolták a jogforrások mennyiségét, valamint minőségét. Az évezredes, toldozott-foltozott római jogi alapokra nehezen épültek a vallás ihlette normák, így ritkán volt zökkenőmentes a római jogi gyökerekkel rendelkező *ius commune* zsidó-keresztény szemléletű értelmezése. Az építmény felsőbb szintjeit a helyi szokásjogok, statútumok, bírói precedensek alkották, tovább színesítve a jogszabályok kavalkádját. Ezen felül az itáliai városállamok túlnyomó többsége hol köztársaságként, hol hercegségként, hol idegen hatalom szatellit egységeként működött, s a különböző berendezkedések eltérő hangsúlyt fektettek a jog egyes területeire.⁵

Mindennek eredményeként a század második felét determináló jogtudományi fejlődést az évszázados széttagoltságból és háborúskodásból eredő szellemi recesszió előzte meg. Az 1740-es évektől kezdve ugyanakkor olyan bölcselők bukkantak fel, akiknek a munkássága megalapozta a későbbi felvilágosodás jogi dimenzióját. E filozófusok műveiben a hagyományok iránti tisztelet keveredik az objektív szemléletmóddal, amelynek hatására megfogalmazódnak a jogrendszerrel kapcsolatos első kritikák.⁶

A korszak kiemelkedő alakjai között találjuk a modenai születésű Ludovico Antonio Muratorit, aki *A jogtudomány fogyatékoságairól (Dei difetti della Giurisprudenza)* c. tanulmányában elsőként hívja fel a figyelmet egy tömören és világosan megszerkesztett törvénykönyv, mint szakértő jogtudósok és a közjót szem előtt tartó fejedelem közötti kooperáció eredményének fontosságára. Hasonló gondolatokat fejt ki Giuseppe Aurelio di Gennaro *A*

³ Kis Aladár: Olaszország története 1748 – 1968. Akadémia Kiadó, Budapest 1975. 18-19. o.

⁴ Alberto Asor Rosa: *Storia Europea della Letteratura Italiana*, II. Dalla Decadenza al Risorgimento. Einaudi Kiadó, Torino 2009. 224-228. o.

⁵ Cesare Cantù: *Sul Beccaria e sul diritto penale*. Barbera Kiadó, Firenze 1862. 11-19. o.

⁶ Maria Gigliola Di Renzo Villata: *La critica del diritto giurisprudenziale e le riforme legislative*: [http://www.treccani.it/enciclopedia/la-critica-del-diritto-giurisprudenziale-e-le-riforme-legislative_\(Il_Contributo_italiano_alla_storia_del_Pensiero:_Diritto\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/la-critica-del-diritto-giurisprudenziale-e-le-riforme-legislative_(Il_Contributo_italiano_alla_storia_del_Pensiero:_Diritto)/) (2016.03.03.)

birói útra terelt ügyek védelmének pontatlanságai (Viziose maniere del difender le cause nel foro) c. értekezésében. A nápolyi államférfi elsősorban a jogászság erkölcsi megújulását szorgalmazza, mert – véleménye szerint – a jogalkalmazó, s nem a jogalkotó bír nagyobb befolyással a törvények minőségére. Harmadrészt említeném a toszkán Pompeo Nerit, aki az *Első diskurzus (Discorso Primo)* c. esszéjében fejti ki a helyi jognak a jusztiniánuszi törvényekkel szembeni primátusával kapcsolatos koncepcióját. Összegzésként elmondható, hogy az 1750-es évekre érezhető ellentmondásosság feszült az eszmevilág és a konkrét valóság között. Egyrésztől adott volt egy gondolkodni és cselekedni akaró értelmiségi réteg, amely a több évszázados elszigeteltség után újra a kontinens szellemi vérkeringésébe kívánt és tudott csatlakozni. Másrésztől az állami és társadalmi berendezkedés minden dimenzióját átható hiányosságok termékeny talajt szolgáltatottak az újítóknak. E kölcsönhatások találkozásaként jelentek meg a század második felében azok a gondolkodók, akiknek a munkássága korszakalkotó jelentőséggel bírt az itáliai polgári modernizáció kezdeti szakaszában.

A következőkben kifejezetten Lombardiával kívánok foglalkozni. Ahogyan dolgozatom elején utaltam rá, az osztrák örökösödési háború lezárásával új fejezet kezdődött az észak-itáliai régió történelmében. Első lépésként a nemzetközi összecsapások közvetlen következményeit kellett felszámolni; a széleskörű gazdasági válságot, valamint a krízisben gyökerező, s egyre fokozódó kriminalitást. A Habsburg-birodalomba való becsatlakozás megerősítése ugyanakkor elősegítette a több évszázados recesszióból való kilábalást.⁷

1748 után olyan átfogó modernizációs hullám indult meg, amely összbirodalmi szinten érezte hatását és egyre gyakoribb visszhangra talált a helyi értelmiségiek körében is. A század közepén születtek az első folyóiratok és irodalmi társaságok, amelyek ugyan még nem kötelezték el magukat a felvilágosodás mellett, mégis kimunkálták az önszerveződés és fenntartás alapjait. Ezek közül kiemelkedő jelentőségű volt az 1756-57-ben publikált *Milánói Gyűjtemény (Raccolta Milanese)*, mint az első helyi folyóirat, valamint a *Megújultak Társasága (Accademia dei Trasformati)*, egy alapvetően szépirodalmi kör, amely meghatározó befolyással bírt számos fiatal nemesre, akik a '60-as évek első felében megalakították a maguk csoportját és immáron nyíltan csatlakoztak a felvilágosodás mozgalmához.⁸

⁷ Dino Carpanetto – Giuseppe Ricuperati (szerk.): L'Italia del Settecento. Crisi, trasformazioni, lumi. Laterza Kiadó, Roma-Bari 1986. 294-295. o.

⁸ Gaetano Compagnino: Gli illuministi italiani. Laterza Kiadó, Bari 1979. 71-72. o.

3. A milánói felvilágosodás: az *Il Caffè* és jogi aspektusai

A Poroszország és Ausztria között dúló hétéves háború utolsó éveiben alakult meg az a milánói értelmiségi kör, amelyet nem lehetett egyik itáliai *accademia*-típushoz sem sorolni. Tagjai nem feltétlenül voltak nemesi származásúak, hiszen egyháziak is csatlakoztak hozzájuk. Egy konkrét korosztály sem képviseltette magát túlnyomó többségben, ugyanis a legidősebb és a legfiatalabb képviselő életkorának különbsége a három évtizedet is meghaladta.⁹ Ezen felül, és ami talán a legfontosabb, nem lehet sommásan szépirodalmi társaságnak nevezni, hiszen az egyes egyének érdeklődési köre a szerencsejátéktól a jusztiinianuszi kodifikációig, Galileo Galileitől a törvények szelleméig terjedt.¹⁰ A csoport neve sem mondható éppen szokványosnak: *Accademia dei Pugni*, azaz *Öklök Akadémiája* vagy *Ököltársaság* megnevezésekkel vonult be ti. a magyar szakirodalomba.

Az eltérő származású és foglalkozású tagokat egy közös cél fűzte össze: felzárkóztatni az évszázados szellemi elmaradottsággal küzdő Lombardiát a ráció útjára lépő Nyugat-Európa szintjére. Ennek érdekében gyűltek össze hetente az alapító testvérek, Pietro és Alessandro Verri házában, ahol a legváltozatosabb témájú, de mindig a felvilágosodást érintő szövegeket dolgozták fel, illetve írták meg.¹¹ 1761-62 telétől fogva tetemes mennyiségű monográfia, cikk és vázlat állt a rendelkezésükre, melyeket egy jól szerkesztett logikai sorrendbe rendeztek, majd 1764 és 1766 között újság formájában megjelentettek. Ez a folyóirat az *Il Caffè* címet kapta, mert a témák egy képzeletbeli kávézóban pattantak ki az írók fejéből, valamint úgy tartották, hogy a felvilágosodás – akár egy olasz pörkölésű kávé – felébreszti a szellemet. A tíznaponta megjelenő számok cikkeit végül két vastos kötetben foglalták össze, s az utolsó simítások 1766 nyarán fejeződtek be.¹²

Már a tartalomjegyzékeket böngészve szembetűnő a szerzők sokoldalúsága, akik egymástól igen eltérő témákat feldolgozva igyekeztek megmutatni az összes arcukat. Kiváló példa erre a kiadvány főszerkesztője, Pietro Verri, aki publikált színházról, irodalomtörténetről, egyéni boldogságkeresésről, kereskedelemről és jogelméletről is. A folyóirat szellemi atyjaként az ő keze nyomát viselte a cikkek nagy része, de nem kevesebb lelkesedéssel vetette

⁹ 1762-ben a legidősebb tag, Sebastiano Franci 47 évesen csatlakozott, míg a legfiatalabb képviselő, Alessandro Verri 21 éves volt ekkor. A tagok életrajzáról: *Dizionario Biografico degli Italiani*: <http://www.treccani.it/biografico/> (2016.03.01.)

¹⁰ L. Indice. In: *Il Caffè o sia Brevi e Vari Discorsi già distribuiti in fogli periodici*, Tomo II. Pietro Pizzolato Kiadó, Venezia 1766.

¹¹ Compagnino: *Gli illuministi italiani...* 73-74. o.

¹² Marcello Maestro: *Cesare Beccaria e le origini della riforma penale*. Feltrinelli Kiadó, Milano 1977. 53-54. o.

bele magát az írásba nála tizenhárom évvel fiatalabb testvére, Alessandro Verri. Több tucatnyi publikációjukkal szemben Cesare Beccaria csupán hét írással járult hozzá az *Il Caffè* kötetéhez, amelyek – meglepő módon – érintetlenül hagyták a jog területét.¹³

A jogi témájú cikkek megformálásában három tag működött közre: a Verri-testvérek, valamint Alfonso Longo. Az elszegényedett nemesi családból származó, s ezért egyházi pályára lépő Longo, valamint a szépirodalomban és katonáskodásban magát egyaránt kipróbáló Pietro mellett egyedül Alessandro Verri rendelkezett jogi végzettséggel.¹⁴ Ennek ellenére a másik két szerző laikusságukat meghazudtoló jártassággal vetette bele magát hol az elmélet, hol a gyakorlat világába. Dolgozatom központi alakjától, Pietro Verritől A *Törvények értelmezéséről (Sull'interpretazione delle Leggi)*, valamint az *Egy mandarin és egy prókátor dialógusa (Dialogo fra un mandarino e un sollecitatore)* c. cikkeket emelném ki.

Az elsőben a szerző velős és közérthető stílusban mutatja be a felvilágosodás jogértelmezéssel kapcsolatos koncepcióját. Az *Il Caffè* közreműködői közül elsőként deklarálja a jogállam princípiumát, ami kopernikuszi fordulatnak tekinthető az 1760-as évek derekán.¹⁵ Az idősebb Verri másik cikke a kínai és az európai jogrendszer összehasonlítását villantja fel, érintőlegesen kitérve a törvényhozás alanyára, a hitbizomány jelenségére, valamint a hitelezői igények kielégítésére. A megszólalások a főszerkesztőtől megszokott tömör és csípős stílusban követik egymást, pár oldal után eljutva a találkozás csattanójáig.¹⁶

Összegzésképpen az 1761 és 1766 közötti időszak igen mély befolyást gyakorolt az *Ököltársaság* egyes tagjainak írói pályafutására. Pietro Verri *Észrevételek a kínvallatásról (Osservazioni sulla tortura)* c. 1776-os monográfiája, valamint Alessandro Verri *Római éjszakák (Notti romane)* c. szépirodalmi fikciója ugyan évekkel később íródtak, az ötletcsírák mégis ebben a periódusban fogantak meg.¹⁷ Nem beszélve Cesare Beccaria főművéről, *A büntettekről és a büntetésekről (Dei delitti e delle pene)*¹⁸, amely, ahogyan több szakirodalom is alátámasztja, pontosan ezekben az években és pontosan ebben a szellemi környezetben született.

¹³ Maestro: Cesare Beccaria e le origini della riforma penale... 54-58. o.

¹⁴ Vö.: Dizionario Biografico degli Italiani <http://www.treccani.it/biografico/> (2016.03.01.)

¹⁵ *Il Caffè* Tomo II: „Egyedül a Törvényké a legédesebb, a legelőnyösebb főhatalom; nem ismernek elfogultságot, sem érzelmeket: szilárdan, változatlanul rendelik mindenkinek ugyanazt.”... 384. o.

¹⁶ *Il Caffè* 1766 Tomo II: *Dialogo fra un Mandarino e un Sollecitatore*... 64-68. o.

¹⁷ Franco Venturi: *Settecento Riformatore*. Einaudi Kiadó, Torino 1969. 720-721. o.

¹⁸ *A delitto büntettet, a peccato bűnt jelent*. Vö. Stipta István: Cesare Beccaria és kora. Teljes magyar nyelvű fordítások. In: Tóth J. Zoltán (szerk.): 250 éves a Dei delitti e delle pene. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest 2015. 18-20. o.

III. Pietro Verri munkássága a '60-as években

1. Pietro Verri jogfilozófiája

Pietro Verri volt az Ököltársaság szellemi atyja, az *Il Caffè* folyóirat főszerkesztője és prominens közreműködője, aki bár számos kortársával ellentétben soha nem vált a jogtudomány doktorává, mégis egységes jogi koncepciót alakított ki írói pályafutása során. A fent hivatkozott cikkek mellett ezt bizonyítják hol kisebb, hol nagyobb volumenű tanulmányok is, mint például a *Dicshimnusz a milánói jogrendről (Orazione panegirica sulla giurisprudenza milanese)* c. rövid pamphlet, valamint a már említett *Észrevételek a kínvallatásról* c. terjedelmesebb monográfia.

Verri jogfilozófiája különböző forrásokból táplálkozik. Helvétius, Voltaire, Montesquieu, Rousseau sorolhatók a külföldi modellek közé, akiknek jogról alkotott elképzelései kereszteződnek Ludovico Antonio Muratori és Giuseppe Pasquale Cirillo gondolatvilágával. A milánói nemes számára a jog olyan politikai eszköz, amelynek a lehető legnagyobb boldogságot a lehető legteljesebb egyenlőséggel kell közvetítenie. Az utilitarista és egalitárius eszmék szintézise mellett enyhén elitista vonások is megjelennek; a jog alkotója és birtokosa a nemesi vezető réteg, amelynek legfontosabb feladata a törvények nép felé történő közvetítése.

A jogalkotás folyamatát illetően a XVIII. század első felének itáliai jogelméletéből merít; koncepciója szerint a jog csak akkor töltheti be feladatát, ha egyszerű és könnyen érthető. Következésképpen a jusztiniánuszi törvények helyett modern kódexek megalkotását szorgalmazza. A jog célja tehát a közjó minél szélesebb körű megvalósítása, a törvényhozás jelszavai pedig a racionális jogegyszerűsítés és a szakszerű kodifikáció. Ennek tükrében Verri elkötelezett híve volt minden olyan felvilágosult elképzelésnek, amely Itália és Lombardia évszázados elmaradottsága ellen irányult.

Radikális állásfoglalása nem nyerte el apja, a milánói Szenátusban magas rangú pozíciót betöltő Gabriele Verri tetszését, akivel fiatalon szembekerült, s konfliktusuk soha nem oldódott meg igazán. A felvilágosodás eszmevilágába vetett hite mellett Pietro Verri egyrészt azért nem fejezte be jogi tanulmányait, másrészt azért vált a felvilágosodás provokatív szószólójává, mert így kicsinyes bosszút tudott állni maradi apja zsarnokoskodásán.¹⁹

¹⁹ Loredana Garlati: Pietro Verri. [http://www.treccani.it/enciclopedia/pietro-verri_\(Il_Contributo_italiano_alla_storia_del_Pensiero:_Diritto\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/pietro-verri_(Il_Contributo_italiano_alla_storia_del_Pensiero:_Diritto)/) (2016.03.14.)

2. Paródia és igazság

Pietro Verri jogi témájú tanulmányai két korszakban születtek. Az első természetesen az Ököltársaság működésével esett egybe, a második az 1770-es évek második felére tehető, amikorra eszmerendszere kikristályosodott, így a késői évek gyümölcse lett a fent hivatkozott *Észrevételek a kínvallatásról*. Az ideológiai letisztulást a '60-as évek első felének szárnypróbálgatásai előzték meg. Az *Il Caffè*-ben megjelentetett több mint félszáz cikke kívül ebben az időben fejezte be *Dicshimnusz a milánói jogrendről* c. pamphletjét,²⁰ amely bár alig éri el a tizenöt oldalt, kiemelkedő jelentőségű nemcsak Verri pályafutása, hanem Cesare Beccaria szakmai fejlődése szempontjából is.²¹

Szerző az *ancient régime*-hez messzemenőig lojális hivatalnok szemszögéből közelíti meg a felvilágosodást, ám a *narrátor* dicshimnuszában érződik a *szervő* ironikus-kritikus állásfoglalása. Monológiájában a szüklátókorú csinovnyik magasztalja a milánói törvényeket, s azoknak atyját; a Szenátust, másrésztől kegyetlenül ostromozza Voltaire-t, Montesquieu-t és Rousseau-t, akik felforgató eszmékkel mételyezték meg az európai gondolkodást, és akiknek munkássága nyomán az Alpokon túl megindultak a modern kodifikációs munkálatok, sőt, néhol még a kínvallatást is eltörölték! Ennek kapcsán Verri a tortúra célszerűségére is kitér, felsorakoztatva mind a módszer használatát támogató, mind az azt ellenző oldal érveit. A lendületes stílusú gúnyirat gördülékenyen vezeti át az olvasót egyik kérdéskörrel a másikra, a montesquieu-i hatalommegosztás elve és a kínvallatás kriminalisztikai létjogosultságának taglalása mellett Verri hosszan értekezik a lombard régió átalakulóban lévő kereskedelmi struktúrájáról is.

Pietro Verri *Dicshimnusz a milánói jogrendről* c. pamphletje a későbbiekben számos más, jóval részletesebb és strukturáltabb tanulmány alap gondolatát tartalmazza. Az *Il Caffè*-ben megjelenő *A törvények értelmezéséről* c. újságcikkben terjedelmes részt szentel a hatalmi ágak elválasztásának és a bírói törvénnyel való kapcsolatának, amelyről itt csak vázlatosan szól. Az *Észrevételek a kínvallatásról* c. késői értekezésének vezérfonala is e gúnyiratban jelenik meg először. A pamphlet, Pietro Verri és Cesare Beccaria *A büntettekről és a büntetésekről* c. korszakalkotó művének kapcsolatát a következő fejezetben fejtem ki.

²⁰ Garlati: Pietro Verri...

²¹ L. Antonio Vianello: L'Orazione panegirica sulla giurisprudenza milanese. Del Verri tra le fonti del libro 'Dei Delitti e delle Pene'. Giornale Storico della Letteratura Italiana 1938. CXII/334. szám. Torino.

3. Pietro Verri és Cesare Beccaria

Az 1760-as évek első fele az Ököltársaság tagjai számára rendkívül termékeny periódusnak bizonyult, nemcsak Pietro Verrinek a fent bemutatott pamphletje született e produktív években, hanem Cesare Beccaria *A büntettekről és a büntetésekről* c. monográfiája is. Ugyan a korszakalkotó művet közvetlenül a megjelenése után lefordították angolra, majd németre, spanyolra, de rövid időn belül még lengyelre és hollandra is,²² keletkezéstörténetének részletei a külföldi szakirodalom számára kevésbé ismertek. Isidoro Bianchi, Pietro Verri életrajzírója részletesen értekezik arról, hogyan is fogant meg a büntetőjogi reform gondolata a milánói felvilágosodás képviselőinek körében. Alessandro Verri az elítéltek védőügyvédjeként (*protettore dei carcerati*) számos történettel gazdagította az Ököltársaság gyűléseit, hűen lefestve a XVIII. századi börtönviszonyokat. Elbeszéléseinek hatására bátyjában formálódott meg az ötlet, hogy megkéri barátját, Cesare Beccariát, emelje fel a szavát az elkeserítő állapotok ellen.²³

A mű születésével kapcsolatban a XX. század kiemelkedő történésze, Franco Venturi a felvilágosodásról írt könyvében szó szerint idézi Alessandro Verrinek Isidoro Bianchihoz írt levelét. A megfogalmazás pontossága miatt én is követem példáját: „*Míg Pietro gróf az ügyeit intézte, addig Beccaria márkival tanulással töltöttük a délutánt... Emlékszem, sokat gondolkodott, mielőtt írni kezdett, s két óránál tovább nem is bírta soha, mindig abbahagyta az írást. Kora este Pietro gróf hazaérkezett. A márki az aznap írtakat felolvasta neki, amin ő olykor változtatott, javíthatott.*”²⁴ Pietro Verri pedig akkora hatást gyakorolt a műre, hogy azt Milánóban sokan neki tulajdonították.²⁵

Mindebből természetesen nem következik Beccaria szerzőségének megkérdőjelezése, sokkal inkább művének egyfajta átértékelése. Célszerű elfogadni azt az álláspontot, miszerint az értekezés forradalmisága az ifjú márki szemléletmódjában, s nem az általa kifejtettek újszerűségében áll. Kétség kívül voltak előzmény nélküli, roppant eredeti elképzelései, mint például a halálbüntetés eltörlése, ugyanakkor érdeme sokkal inkább a már megszületett eszmék logikus és precíz szintetizálásában rejlik.²⁶ E tekintetben a *Dicshimnusz a milánói jogrendről* felfogható *A büntettekről és a*

²² Maestro: Cesare Beccaria e le origini della riforma penale... 49-50. o.

²³ Isidoro Bianchi: Elogio storico di Pietro Verri, scritto dall'abate Isidoro Bianchi. Manini Kiadó, Cremona 1803. 140-142. o.

²⁴ Venturi: Settecento Riformator... 705. o.

²⁵ Bianchi: Elogio storico di Pietro Verri, scritto dall'abate Isidoro Bianchi... 143-144. o.

²⁶ Maestro: Cesare Beccaria e le origini della riforma penale... 40. o.

büntetésekről egyik forrásaként is.²⁷ Amíg azonban Verri csupán a sok téma közül az egyikként és meglehetősen laza felépítésben tárgyalja a kínvallatást vagy a hatalmi ágak megosztását, addig barátja ezeket jóval strukturáltabban és gondosabban elemzi, csak úgy, mint a monográfia más tárgyköreit.

Beccaria a tanulmány megszületése után is óriási segítséget kapott az Ököltársaság vezetőjétől. Egyrészt Pietro Verri intézte a nyomdába adás részleteit, másrészt öccsével együtt azonnal fiatal bajtársa pártfogására sietett, amikor a milánói konzervatív körök megtámadták a „felforgató iromány” szerzőjét. A mű körül kibontakozó heves szópárbajba végül Firmian herceg avatkozott bele, akinek a célba vett írás maradéktalanul elnyerte tetszését, így készséggel hívta fel rá Mária Terézia figyelmét is.²⁸ A Habsburg-vezetés kegyelmező ítélete után a könyv Európa-szerte útjára indult, s egy csapásra híressé tette fiatal szerzőjét, ám visszahúzódó természetéből adódóan Beccaria nem sokra becsülte saját hírnevét, s a nyugat-európai körútjáról idő előtt vissza is tért.²⁹

Elrejtőzését sokan az irányában érkezett elismerések meg nem becsüléseként interpretálták. Különösen Pietro Verri hánytorgatta fel hálátlanságát, részben barátja sikere iránti féltékenységből, és egyoldalúan megszakított vele minden kapcsolatot.³⁰ Kölcsönös elhidegülésük, a tagok szakmai előre menetelésének szétválása, valamint a kezdetektől jelentkező pénzügyi nehézségek következtében az Ököltársaság folyóirata megszűnt, s az egykor oly termékeny ülések is a múltba veszttek. A sors azonban úgy hozta, néhány tag életpályája később is keresztezte egymást, a '70-es évek elején ugyanis mind az idősebb Verri, mind Beccariát a milánói Gazdasági Főtanács (*Supremo Consiglio di Economia*) soraiban találjuk, amelyet az *Il Caffè*-ben szintén közreműködő Gian Rinaldo Carli vezetett.³¹ Ebben az évtizedben született az *Észrevételek a kínvallatásról* c. monográfia, Pietro Verri legkidolgozottabb értekezése a jog területéről.

IV. A '70-es évek terméke: Észrevételek a kínvallatásról

1. A mű keletkezéstörténete és felépítése

Pietro Verri *Észrevételek a kínvallatásról*³² c. értekezésének keletkezéstörténetét hármass megközelítés alapján célszerű bemutatni. A

²⁷ L. Vianello: *L'Orazione panegirica sulla giurisprudenza milanese...*

²⁸ Maestro: *Cesare Beccaria e le origini della riforma penale...* 41-42. o.

²⁹ Maestro: *Cesare Beccaria e le origini della riforma penale...* 59-67. o.

³⁰ Maestro: *Cesare Beccaria e le origini della riforma penale...* 76. o.

³¹ Maestro: *Cesare Beccaria e le origini della riforma penale...* 106-107. o.

³² A mű teljes címe: *Észrevételek a kínvallatásról és különösen azokról a következményekről, amelyeket az 1630-as milánói pestist elméletileg okozó felfestésekkel kapcsolatosan idézett*

tanulmányt ugyanis el kell helyezni a felvilágosodás jogvitáinak rendszerében, továbbá a szűk történelmi kontextusban, azaz a lombard politikai életben, valamint kifejezetten Verri írói életpályáján. A rendszertani, tér- és időbeli elhelyezés segít rávilágítani azokra a pontokra, amelyeken keresztül a tanulmány párbeszédet folytat a '60-as évek szellemi termékeivel, azaz a szerző *Il Caffè*-ben megjelent cikkeivel, a *Dicshimnusszal*, valamint Beccaria halhatatlan művével.

Természetesen nemcsak ők emelték fel a szavukat a XVIII. századi igazságszolgáltatás árnyoldalaival szemben. Nemzetközi vonatkozásban lehetetlen elfeledkezni az osztrák Joseph von Sonnenfels 1775-ben megjelent *Ueber die Abschaffung der Tortur* c. traktátusáról, valamint Voltaire *Prix de la Justice et de l'Humanité* és *Commentaire sur le livre des délits et des peines* c. monográfiáiról. Különösen fontos kiemelni ez utóbbit, amelyben a *Candide* szerzője egyházi bíróságok archívumaiból származó ítélezési túlkapasokat gyűjtött össze. Gyakorlati megközelítése okán a *Commentaire* tekinthető az *Észrevételek* elsődleges forrásának.

A történelmi összefüggéseket tekintve célszerű visszautalni egyrészt a *Dicshimnusz a milánói jogrendszeréről* c. műre, amelyben Verri Anglia és Poroszország példáján keresztül tért ki a kínvallatás eltörlésének kérdésére. Másrészt újfent említésre érdemes Sonnenfels értekezése, amelynek következtében Mária Terézia 1776 januárjában eltörölte a kínvallatást az örökös tartományokban, Magyarországon, illetve az év végén Lengyelországban is.³³ A milánói Szenátus azonban ellenállt reformtörekvéseknek, maga Gabriele Verri volt megbízva a feladattal, hogy a császári interpellációra a negatív választ megadja.³⁴ A konzervatív körök a császárnéval szemben sikert arattak, ám az erőskezű II. Józseffel szemben kudarcot vallottak, aki 1784-ben Lombardiában is eltörölte a tortúrát.³⁵

Pietro Verri írói munkásságát tekintve az *Észrevételek* a késői korszak terméke, amelynek megírásához azonban a szerző már a '60-as évek elején, azaz az Ököltársaság gyűléseinek idején hozzáfogott. Több forrás is alátámasztja, hogy az anyaggyűjtés már 1761-ben megkezdődött, ugyanakkor a végleges változat csak 1776-ban készült el. Jogfilozófiáját tekintve az *Észrevételek*ben Verri rendszerezi és elsimítja azokat a logikai csapongásokat, amelyekből az 1763-as *Dicshimnusz* épült fel. Immáron nem több téma egyidejű bemutatására törekszik azt kockáztatva, hogy végül

elő (*Osservazioni sulla tortura e singolarmente sugli effetti che produsse all'occasione delle unzioni malefiche alle quali si attribui la pestilenza che devastò Milano l'anno 1630*)

³³ Vö. Fayer László (szerk.): Bevezető tanulmány a kínvallatás megszüntetéséről. In: Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye. Budapest 1902. XVI-XXIX. o.

³⁴ Silvia Contarini: Introduzione. In: Pietro Verri: *Osservazioni sulla tortura*. Rizzoli Kiadó, Milano 2006. 5-7. o.

³⁵ Contarini: *Introduzione...* 240. jegyzet. 142. o.

elmarad az érdemi következtetés levonása, hanem egyetlen tárgykört világít meg több oldalról, átfogó módon, így téve a művet kerek egészé.³⁶

A '70-es évek derekán született írás megfontolt hangneme cseppet sem emlékeztet az 1763-as pamphlet ironizáló stílusára, amelyben az évtized szellemi kiégése is közrejátszott. A felvilágosodás *âge d'or*-a letűnően volt, és a meg nem valósult utópiák iránt érzett keserédes nosztalgia mellett megjelentek a kiábrándultság első árnyai is. Az általános reményvesztettség ellenére Verri az *Il Caffè* korszakát idéző lelkesedéssel veselkedett neki még egyszer az elavult jogrendszer ostromozásának.

Az *Észrevételek* kiadását a szerző azonban nem élte meg, hiszen a művet saját elhatározásából nem publikálta. Mária Terézia és a milánói Szenátus konfliktusában ugyanis nem akart nyíltan állást foglalni, egyrészt édesapja vezető pozíciója, másrészt saját helyzete miatt. 1765-től a Gazdasági Főtanács (*Supremo Consiglio di Economia*) tagjává, 1772-től pedig a Kincstári Hivatal (*Magistrato Camerale*) alelnökévé választották,³⁷ így meglehetősen rossz fényt vetett volna hírnevére egy maradi szemszögből nézve igen „felforgató témájú” könyv. Aggodalmait Verri *expressis verbis* ki is fejezte öccsének 1777. május 10-én írt levelében: „*Nem érdemes Bécsbe küldeni az írást, amely nyíltan támadná apánk véleményét.*”³⁸ Ennek eredményeként a monográfia először csak 1804-ben került nyomdába, amelyet számos kiadás követett.³⁹

Felépítését tekintve az *Észrevételek* két nagy egységre tagolható. Az első nagy rész a voltaire-i *Commentairet* idéző gyakorlatiassággal mutatja be részletekbe menően az 1630-as milánói pestis alatt indított büntetőeljárást, a szemtanúk leírása alapján felvázolt bűncselekményt, a gyanúsítottak kínvallatását, az ügy bonyolódását, s végül a tettesnek vélt személyek barbár kivégzését. A járvány miatt magából kivetkőzött lakosság szűklátókörűségét Verri igen érzékletesen festi le, több elrettentő példával is alátámasztva, hova vezethet az elvakult fanatizmus. A periratok birtokában hitelesen adja vissza a kínvallatást elszenvedők fájdalmait, szóról szóra idézi mondataikat. A tortúra emberi oldalát páratlan érzékletességgel szemlélteti, így az olvasó teljes mértékben az „eljárás” alá vont személy helyzetébe képzelheti magát.⁴⁰ Ezen a ponton érdemes megemlíteni, hogy a szerzőtől cseppet sem állt távol a pszichológiai megközelítés, Verri ugyanis már az *Il Caffè*-ben is

³⁶ Vö. Barbara Costa – Giorgio Panizza: L'Archivio Verri. Parte seconda. La <<raccolta verriana>>. Fondazione Raffaele Mattioli per la storia del pensiero economico, Milano 2000. 142-156. o.

³⁷ L. Contarini: Introduzione... 33-36. o.

³⁸ Pietro Verri levele Alessandro Verrihez, kelt. 1777.05.10. Idézi: Contarini: Introduzione... 31. o.

³⁹ L. Contarini: Introduzione... 43-44. o.

⁴⁰ Contarini: Introduzione... 20-29. o.

közreműködött ilyen témájú cikkekkel.⁴¹ Ezen túl a '70-es évek elején már névtelenül publikálta *Az öröm és a fájdalom természetéről való értekezés (Discorso sull'indole del piacere e del dolore)* első változatát, amely mű azonban csak 1781-ben került nyomdába, a hasonló jellegű *Boldogságról való értekezés (Discorso sulla Felicità)* c. monográfiával együtt.⁴² Ezek, illetve a korábbiakban felvillantott példák kiválóan szemléltetik, mennyire sokoldalú volt Verri, aki egyformán jártas volt a lélekelemzés világában – is. Az *Észrevételek* második fele elméleti jellegű, amelyben a szerző bemutatja mindegy egyes érvét, amellyel a kínvallatás eltörlése mellett emeli fel a szavát. Részletesen kifejti, hogy a tortúra miért embertelen, miért alkalmatlan az igazság felderítésére, hogy miért tartják alkalmatlannak maguk a törvények és a joggyakorlat is, s hogy miért igazságtalan. Végül megállapítja, hogy „Egyértelműen bizonyítottnak tűnik, hogy a tortúra cseppet sem alkalmas eszköz az igazság felderítésére, sokkal inkább arra, hogy mind a bűnös, mind az ártatlan bűnösnek vallják magukat, következésképpen az igazságot elmossa, semhogy napvilágra hozná.” Ezt követően rövid történeti vázlatot készít a tortúra születéséről, illetve európai elterjedéséről, amelynek kapcsán antológia-szerűen gyűjti össze korábbi korok neves jogtudósait, akik vagy a tortúra mellett, vagy az ellen érveltek. Végezetül nem marad el a kortárs viszonyok bemutatása sem, amelyet személyes jövőbeli reményeinek megfogalmazásával zár.

2. Pietro Verri hatása az utókorra

Egyértelműen nehéz Cesare Beccaria és Pietro Verri két *magnum opus*át összevetni, hiszen Beccaria átfogó jelleggel ír a korabeli büntetőjogi viszonyokról, s ezt az absztrakció szintjén teszi. Bár a tortúrának külön fejezetet szentel, ezt a joggyakorlat árnyoldalai közé helyezi, s nem emeli ki azok közül. Ezzel szemben Verri szűkebb témakörben mozogva, csak a kínvallatással foglalkozik, nem érintve más, Beccaria által részletesen bemutatott kérdést, így – annak aprólékos feldolgozása ellenére – a XVIII. század végének tudományos igényeit igen kismértékben elégítette volna ki. Csak *elégítette volna*, hiszen Verri ezt a monográfiáját nem publikálta, ahogyan a *Dicshimnusz*t sem. A lombard vezetéshez kötődő személyes és szakmai érintettségének ismeretében érthető, hogy ő miért nem lett olyan híres, mint Cesare Beccaria, s bár az utókor igyekezett ezen az aránytalanságon változtatni, az *Il Caffè* atyja sosem tett szert volt barátjához hasonló nemzetközi ismertségre. Ennek ellenére a büntetőjog-tudományra gyakorolt közvetett hatása mégis jelentős, ahogyan azt *A büntettekről és*

⁴¹ Vö. *Il Caffè o sia Brevi e Vari Discorsi già distribuiti in fogli periodici*, Tomi I-II...

⁴² L. Verri műveiről: Contarini: *Introduzione...* 33-36. o.

büntetésekről keletkezéstörténetével kapcsolatban kifejtettem. Az *Észrevételek* egyébként jelentős befolyással bírt a XIX. századi itáliai kultúrára – bár inkább irodalmi, semmint jogtudományi szempontból.

A Verri által feldolgozott 1630-as pestis ugyanis az 1800-as évek és az egész itáliai-olasz irodalom első és az Appennini-félsziget legismertebb regényírójának, Alessandro Manzoinak is felkeltette az érdeklődését. Manzoni 1823-ban adta ki a világhírű *A Jegyesek (I Promessi Sposi)* első változatát *Fermo és Lucia (Fermo e Lucia)* címmel, amelyben igen hosszasan értekezik a járványról. Az 1840–42-es átdolgozás során azonban célszerűnek látta ezt a részt kiemelni a regényből és külön publikálni, így született *Az Infámis Oszlop története (La storia della Colonna Infame)*, amelyben Manzoni is görcső alá veszi a pestis alatt indított büntető eljárást, folyamatos reflektál a Verri-műre,⁴³ elismerve a nagy előd jelentőségét: „*Végezetül jött Pietro Verri, az első (...), aki az ártatlanok számára (...) az amennyire kései, olyannyira szükséges együttérzést megkövetelte.*”⁴⁴

Ezáltal, megkésve bár, de Pietro Verri, az Ököltársaság alapítója, az *Il Caffè* főszerkesztője, Cesare Beccaria láthatatlan mentora, a milánói felvilágosodás kétségkívül legkiemelkedőbb személyisége mégis elnyerte méltó jutalmát, azt az elismertséget, ami életében íróként csak részben adatott meg neki, hiszen közgazdaságtani értekezései, mint például *A kereskedelem elemei (Elementi di Commercio)* vagy a *Történelmi feljegyzések a Milánói Állam gazdaságáról (Memorie Storiche sulla Economia Pubblica dello Stato di Milano)* a nemzetközi porondon is ismertekké és elismertekké váltak. Ezért is tekintem Pietro Verrit a XVIII. században elinduló jogi modernizáció egyik legsokoldalúbb gondolkodójának.

V. Összegzés

Dolgozatomban igyekeztem Pietro Verri jogi munkásságát kellő részletességgel bemutatni. Úgy gondolom, érdeme messze meghaladja az Appennini-félsziget határait, ezért is utaltam a címben kizárólag a felvilágosodásra, *milánói, lombard* vagy *itáliai* jelző nélkül. *Elfeledett polihisztornak* tartom, hiszen bár jogi témájú művei kevéssé ismertek, közgazdaságtani tételei jóval nagyobb népszerűsége tettek szert. A dolgozatban bemutatott cikkek és tanulmányok egyöntetűen és egyértelműen alátámasztják, szerzőjük mennyire jártas volt a különböző jogágakban, így például a büntető eljárásjog mellett az alkotmányjogban is. Ezen felül már csak rövid utalást szeretnék tenni széles érdeklődési körének egyéb irányaira, amelyekre számos példát is hoztam.

⁴³ Alessandro Manzoni: *La storia della Colonna Infame. Testo didattico con schede di approfondimento a cura di A. Jacomuzzi.* Einaudi Kiadó, Torino 2010. 1. o.

⁴⁴ Manzoni: *La storia della Colonna Infame...* 113. o.

Az *elfeledett* jelző munkamódszeremet is nagymértékben determinálta, hiszen Verri műveit illetően magyar nyelvű forrás egyáltalán nem állt a rendelkezésemre. Olasz-portugál szakos bölcsészként az újlatin nyelvekben való jártasságom jelentősen megkönnyítette a feldolgozandó szövegek interpretálását, szakfordítói háttérismereteimet pedig a leglényegesebb gondolatok magyar nyelvre történő átültetése során kamatoztathattam. A téma egzotikumba hajló egyedisége a jogtörténetinél sokkal nyitottabb szemléletmódot követelt meg, így az interdiszciplináris megközelítésre már a kezdetektől tudatosan törekedtem.

Véleményem szerint mind a feldolgozott témakör, mind a választott perspektíva olyan nívóknak számít, amellyel sikerült a hazai tudományos körök érdeklődését felkeltenem az Appennini-félsziget jogi kultúrája iránt. Emellett őszintén remélem, hogy a közeljövőben a Dante nyelvén beszélőknél szélesebb közönség is olvashatja a fent idézett műveket, amelyek tartalmilag és stilisztikailag is méltán vetekedhetnek a kortárs tanulmányokkal.

Munkámat egy Verri-idézettel zárom, amely remek összegzése nemcsak a fent bemutatott témának, hanem valamennyi olyan ember életének is, aki saját országának tudományos fejlődéséhez igyekszik hozzátenni: *“Gli uomini di lettere hanno maggiore influenza nel destino delle generazioni venture di quanto ne abbiano gli stessi monarchi sugli uomini viventi”*, amely – számtalanszor újragondolt – fordításomban annyit tesz, hogy *„Az eljövendő nemzedékek sorsát sokkal inkább a kiművelt emberfők alakítják, semmint a koronás fők, akik pusztán a jelenen uralkodnak.”*

